

PRIČEVANJA

Ciril
Zlobec

Slovenska poezija v petdesetih letih*

To moje razmišljanje o slovenski poeziji petdesetih let je izrazito izkušensko, literarna zgodovina ga v številnih pogledih ne podpira, kot je tudi samo v marsičem v polemičnem odnosu do nje. Namreč: nekaj polemčnosti, povsem namerne, je že v tem, da izkušensko stopam v prostor, ki ga je slovenska literarna zgodovina že opredelila. Hkrati pa se zavedam, da je to Sizifov posel, saj je z odmikom časa potreba po sintezi zmerom večja. Pred takšno sintezo, ki jo mora nujno opraviti literarna zgodovina, je vsakršno izkopavanje individualnosti in posebnosti, tako pomembnih inspirativnih prvin, le še neobvezna spominska zabeležba. Pa vendar:

prav v letih 1951—1960 so v slovenski literaturi v zgoščeni obliki navzoči nekateri pojavi, stanja in odnosi, ki so v marsičem tipično slovenski: v takratni čas so prineseni iz prejšnjih, z dilemami, s katerimi se otepajo tudi poznejša obdobja. V tem svojem razmišljanju se vračam v to zanimivo desetletje s polemično mislijo ob mnenju nekaterih slovenskih teoretikov, zlasti filozofsko-literarne smeri, ki se jim zdi prvih deset povojnih let, torej do srede tu obravnavanega desetletja, povsem nezanimivih, ker da jih prekriva tako mogočna senca ideje in prakse socrealizma, da o literaturi v tem času sploh ne kaže govoriti.

Takšna trditvev — ne glede na to, ali je tehtna ali majava — je vendarle med drugim prav spodbudna iztočnica za ponoven razmislek o omejenem desetletju v slovenski literaturi. Še prej pa naslednje: majhen prostor, ki ga Slovenci naseljujemo, in omejena cirkulacija jezika, ki ga uporabljamo, zbuja že od nekdaj v nas občutek, da moramo ta prostor in jezik zmeraj in v celoti obvladati, nič manj pa nas ob tem in zaradi tega ne hromi slutnja, da nam to največkrat vendarle ne uspeva, zato se vedemo, kot da z nami nekaj ni v redu, če nismo, svobodno ali na silo, zmerom vsi eno, ker da smo samo kot enost, kot celota zmožni obstoja, kljubovanja svoji usodi. Zato se tudi za obdobje, ki je predmet tega razmišljanja, najpogosteje sprašujemo, ali je bilo *kot celota* res samo mrtva mlaka socrealizma ali pa se nas ta pojav sploh ni dotaknil.

Socrealistično obdobje v slovenski literaturi nedvomno obstaja, ali vsaj pojavi in dela, ki pod takšno oznako sodijo, vendar je treba oboje, če to

* S pričujočim tekstom se je avtor udeležil tridnevnega mednarodnega srečanja (6.—9. 10. 1982) v Benetkah, ki so ga organizirale: vlada Beneške pokrajine, Delovna skupnost Alpe Jadran in Fondazione Giorgio Cini. Med slovenskimi predavatelji so bili še: Boris Paternu, Janko Kos, Jože Koruza, Matjaž Kmecl, Atilij Rakar, Franc Zdravec, Helga Glušič in Aleksander Skaza ter Tržačan Aleš Lokar. Naslov srečanja: Kulturna identiteta Alpe Jadran.

oznako sprejmemo, jemati zelo pogojno. Vprašati se najbrž moramo, ali niso morda nekatere specifično slovenske posebnosti (nacionalne, socialne, zgodovinske in politične) nekako po naravni poti pripeljale literaturo v tiste lege, ko jo je mogoče s sedanjih pozicij odkrivati kot rezultat politične indoktrinacije socrealizma? V novih razmerah namreč, ko je bila kot prva posledica zmagovite revolucije vzpostavljena socialistična družba ali vsaj nova oblast v njenem imenu. Naj imamo opraviti s plodnim ali mrtvim socrealizmom, vseeno se moramo v oceni slovenske literature vprašati, koliko so jo oblikovale ali vsaj nanjo vplivale nekatere njene že kar tradicionalne posebnosti — angažirana zavezanost nacionalni in socialni ideji, občutek o svojem velikem pomenu v narodu in družbi, hkrati pa prav zaradi tega tudi o nekakšni dolžnosti do njiju, koliko pa je res morda samo rezultat opazne ali prikrite socrealistične indoktrinacije. Za prva povojna leta najbrž velja, da se je teorija socrealizma, še ne aplicirana na slovensko stvarnost, kazala celo kot neka širša potrditev dotlej individualnih prizadevanj pisateljev leve usmeritve. Morda je prav zato tako zgodaj nastala zagata, vsekakor precej pred končnim polomom ideje, mislim, da že kar s prvimi občutki, da se nova teorija nevarno vzpenja nad literaturo in jo hoče poslej usmerjati, voditi. Prav ta občutek je bil, zelo zgodaj, začetek njenega razkroja.

Vendar: vojno smo Slovenci vodili in doživljali kot narodnoosvobodilno in kot revolucijo, zato smo njen konec bolj kot zmago orožja doživeli kot uresničitev že kar atavističnih, stoletnih sanj in pričakovanj — in prav literatura je bila bolj kot vse drugo njihova nepretrgana, živa podoba — zato smo nekatera nova stanja, odnose in razmere v narodu in družbi začeli odkrivati kot nove vrednote, zdelo se nam je celo, da vstaja pred našimi očmi nekakšen nov družbeni in individualni etos: v prvih letih je to bil resnično silovit, pretežno spontan občutek, da smo Slovenci — tudi zato, ker majhen narod in dotlej nikoli svobodni — uspešnejši, sposobnejši za »višje cilje«, če se skušamo uresničiti kot skupnost, torej s skupno voljo in s skupnimi močmi, če smo, skratka, kar najbolj trden nacionalni in družbeni kolektiv. Ta občutek je bil toliko prepričljivejši, ker smo ga razumeli in *hoteli* razumeti kot pomembno pridobitev vojne in revolucije. V literaturi je to izkušnjo izpričevala resnično imenitna slovenska partizanska lirika, ki je še danes pretresljiv fenomen narodove ustvarjalnosti. Ta vera v skupnost, ta skupnostni etos iz vojnih in revolucijskih let se je tudi po vojni nekaj časa kazal kot ustvarjalna možnost, hkrati pa kot nekakšna zvestoba sebi.

Kdaj je nastal preobrat? Je časovno povsem določljiv? Menim, da ga ni mogoče datirati kot tudi ne povezati z določenim dejanjem, z izrazitejšim literarnim delom ali osebnostjo. Zanesljivo pa drži, da sredi petdesetih let ni bilo o tem kolektivnem čutu ne o slovenski varianti socrealizma kot njegovi projekciji nobenega sledu več. V kritiki in literarni teoriji je še odmeval, v poeziji, vsaj tisti, ki je del nacionalne kulture, bi ga zaman iskali. Sprememba ni nastala hipoma, kot izrazita zmaga ali poraz nekoga ali nečesa. Preprosto: neka izkušnja, spontana, a naivna je sorazmerno hitro razpadala. Rastoča individualizacija poezije in pesnikov je bila splošen pojav. S socrealizmom se je zgodilo, kot da ga nikoli ni bilo. Poskušajmo v svoji predstavi vzpostaviti kontinuiteto slovenske poezije prvega povojnega desetletja z zahtevo po strogo individualni pesniški profiliranosti slehernega člana v tej verigi: Vodnik, Bor, Vipotnik, Udovič in generacija mlajših — Minatti, Krakar, Šmit, Levec, Zlobec, Pavček, Menart, Kovič — vsi ti in še nekateri

drugi so namreč že pokazali svoj obraz do sredine desetletja, obraz, ki bi mu ne mogli očitati, da ga prekrivajo socrealistične saje. Čeprav ni predmet tega razmišljanja, bi podoben odmik od socrealizma mogli ugotoviti tudi v takratni mladi prozi (Hieng, Kovačič, Zupančič, Rebula, Vuga) in v kritiki (Kos, Grün, Mejak), kar pomeni, da ni šlo za izjeme.

Najbrž pa se moramo vrniti na začetek in si ogledati to pot s posebnega zornega kota: Kako so jo prehodili mladi? Kot v vseh družbah, ki z organizirano in vódeno voljo postavljajo »nove« temelje na »ruševinah starega«, naj bi se tudi v Sloveniji, kjer je bilo, kot že rečeno, po maju 1945 konec vojne zmerom bolj čutiti kot zmago revolucije, vse bolj slišal prav glas mladih, glas neobremenjenih s starim. Zato, če se naj poskušamo dokopati do podobe časa tudi s tega vidika, ne moremo mimo dveh literarnih glasil, *Mladinske revije* (1946—1951) in *Besede* (1951—1957), ki ju je mogoče razpoznavati kot kontinuiteto in hkrati kot prelom v razvoju, v vsakem primeru pa je med začetkom prve in koncem druge celo obdobje dinamičnega razvoja, ki ga že na zunaj naravnost šolsko nazorno zaznamujeta dve enako tesni, pa vendar diametralno različni točki odnosov med politiko in kulturo: ustanovitev Mladinske revije leta 1946 je bila res izraz želje in potrebe mladih, vendar jo je v življenje priklicala neposredna politična odločitev, z neposredno politično odločitvijo je bila v začetku leta 1957 ukinjena njena naslednica in hkrati njena negatorica, Beseda. Kakšne so torej značilnosti te kontinuitete, pri kateri se začetek in konec tako nedvoumno zanikata?

Čas mi seveda ne dopušča širšega, dokumentiranega dokazovanja, je pa mogoče že tudi v nekaj odstavkih navesti temeljne značilnosti te poti:

— ustanovitev in prve številke Mladinske revije koreninijo v prepričanju, da začetek nove družbe pomeni tudi začetek nove literature. In ker je bilo očito, da so ti »prvi« koraki družbe vódeni, je bila misel, da je treba voditi tudi literaturo, nekaj skoraj povsem naravnega. Poudarjam: prevladoval je občutek, da je razvoj možen tudi v literaturi; če pa je možen, naj bi potekal kar v največjem skladju s splošnim razvojem družbe,

— vendar so se prve razpoke v tem skladju med splošnim in individualnim začele kazati zelo zgodaj. Danes jih odkrivamo v že tako zgodnji dobi, kot da skladnosti sploh nikoli ni bilo. Razhajanja so bila že v pogledih na iskano skladnost. Najprej jih srečamo kot pestrost idej, mišljenja, tém in izraza, potem kot »grozečo« in končno kot dejavno konfliktnost realnega sveta literature,

— v obdobju (kot rečeno, zelo kratkem), ko je prevladovalo prepričanje o potrebi in plodnosti skladnega (ne razhajajočega se, ne konfliktnega) razvoja družbe in literature, je tudi v literaturi mladih močno poudarjena vseobsegajoča samozavest: vse je mogoče ustvariti iz sebe, iz najboljšega v preteklosti, zlasti pa iz sedanje in prihodnje zakladnice naroda, zdaj predvsem iz naroda z novo družbeno podobo,

— ta prva stopnja agresivne samozavesti, ki je bila, poudarjam, enako nekritična kot spontana, enako naivna kot iskrena, ni trajala dolgo: bila je nekakšen historično psihološki trans. Kmalu se je oglasila potreba po širšem potrjevanju, in tako se je slovenski prostor začel počasi odpirati navzven: najprej k drugim jugoslovanskim literaturam (danes se zdi nemogoče, da je na primer Mladinska revija objavljala hrvaške in srbske pesnike celo v izvorniku — da bi tako manifestirala našo tesno medsebojno povezanost?),

— razumljivo: slast odpiranja navzven ni mogla biti potešena znotraj državnih mej, čeprav ob srečanju z vrsto različnih nacionalnih literatur. In prav tako razumljivo glede na tedanji čas: prvi »razgledi po svetu« so veljali literarnemu dogajanju socialističnih dežel in šele v tem stiku, mislim, so nastali prvi ambicioznejši poskusi, kako tedanje stanje, ustvarjalno spontanost, pripeto na narodnoosvobodilno in revolucijsko izkušnjo, tudi teoretično širše osmisliti: v tem razpoloženju je prišla kot naročena sovjetska teorija socrealizma, saj se je — pred svojo aplikacijo — zdela univerzalna in hkrati »tipična« (izraz, ki je bil takrat zelo pogost) za naše posebne razmere, saj smo tudi na družbo, izšlo iz revolucije, gledali kot na posebnost,

— nekateri naši teoretiki so ta oploditveni stik sicer že raziskali, vendar bi kazalo, ponavljam, kritično razmisliti, v kolikšnem obsegu je pri tem stiku šlo za prilagajanje vsaj dela slovenske tradicije, pri kateri je bila politizacija nacionalnih in socialnih tem ne samo izrazita, temveč tudi plodna (skoraj vsi realistični pisatelji med obema vojnama), koliko pa je morda res upravičen očitek kapitulanstva pred politiko, ki si je prek takšne teorije in prakse hotela podrediti literaturo. Vsekakor pa je že zdaj mogoče reči, da je bilo tedanje stanje mnogo bolj zapleteno, kot se nam to danes vidi iz sintetičnih ocen literarne zgodovine, še bolj pa iz te ali one skrajnostne kritike, ki — ad usum Delphini — ocenjuje to obdobje (kot beremo, vse tja do leta 1955!) kot en sam, gost, topoumen mrak socrealistične puščave, ali pa se spreneveda — druga skrajnost — kot da s socrealizmom Slovenci sploh nismo imeli težav,

— menim, da smo se socrealistične urejajoče navzočnosti v naši literaturi (kot bolj ali manj vsa Jugoslavija) osvobajali postopoma, nespektakularno, brez hrupnih prelomov, po svoje celo nekako lokavo, čeprav tudi boleče: s hitrejšim in širšim odpiranjem v svet. Naj po dokaz za to spet sežem po Mladinski reviji in Besedi. Že v zadnjih dveh letnikih Mladinske revije (neposredno po informbiroju, kar ni nepomemben podatek) se začne vse pogosteje, v organiziranih izborih, pojavljati prevodi svetovnih klasikov (Shakespeare, Goethe, Leopardi itd.), to pa je, implicite, pomenilo, da je treba ponovno preveriti lastno pot, preprosto povedano: ali »nove« (socrealistične) tendence vzdržijo ob poetiki tako imenovane »večne« poezije, torej tistih lirskih vrhov, ki so zunaj slehernega družbenega sistema ali pa v slehernem na častnem mestu? Ta nenadni, organizirani zasuk h klasiki je razumeti kot javno izražen dvom, kot dejanje nezaupanja v veljavnost in uporabnost novih estetik, pri katerih je poskušal biti segment politike močnejši od umetniškega. Razkroj, čeprav počasen, a nezadržan, socrealistične doktrine se na področju ustvarjalnosti začne ob prelomu desetletja, torej vsaj nekaj let prej, ko jo je začela organizirano rušiti kritika, zato je zmotna misel, ki jo danes ponavljajo, da je socrealistična doktrina vladala med Slovenci nedotaknjena vse do konca znamenitih polemik okrog eksencializma,

— ostanimo še za trenutek pri Mladinski reviji in Besedi: vrata so se odpirala zmerom bolj na stežaj: tesno ob klasikih so se začeli pojavljati prvi sodobniki iz zahodnega (buržoaznega?) sveta: v zadnjem letniku Mladinske revije (že na začetku sem pojasnil, zakaj se ne izogibam izkušensjkemu pričevanju), torej v letniku 1950—1951 sem poleg Carduccijsve Himne Satanu in Leopardijske pesmi Silviji predstavil tudi tri italijanske sodobne pesnike, ki so mi čisto po naključju prišli v roke in so imeli predvsem ta čar, da so

bili *povojni* in z druge strani ideološke meje, ki je takrat še zelo surovo delila Evropo (Libero de Libero, Dario de Tuoni, Diego Valeri); že naslednje leto, tokrat v novi reviji, v *Besedi*, sem si ob znamenitih Grobovih Uga Foscolija že privoščil kolikor toliko urejen izbor iz italijanske sodobne lirike: Margherita Guidacci, Alfonso Gatto, Mario Luzi, (spet) Libero de Libero, Salvatore Quasimodo, Roberto Rebora in Leonardo Sinisgalli. Danes opažam, da je bila to prva opaznejša predstavitev sočasne zahodnoevropske poezije v slovenskem revijalnem tisku;

— ob tej ugotovitvi (misel le navidezno uhaja iz okvirov tega razmišljanja) bi bila zanimiva raziskava, zakaj so bili prvi knjižni prevodi italijanskih pisateljev neorealistične in sorodnih smeri (Moravia, Silone, Pratolini in drugi) deležni prav v tem desetletju med slovenskimi bralci in pri kritiki tolikšne simpatije, kar se pozneje, žal, ni več ponovilo. Mar ni šlo tudi za določene sorodnosti med italijanskim neorealizmom in tistimi slovenskimi posebnostmi (socialna angažiranost), o katerih sem že govoril?

Če naj to razmišljanje sklenem: poskusi, da bi literaturo v novi slovenski družbi oblikovali in ohranili kot enovit pojav, niso bili na ustvarjalnem področju v ožjem smislu pravzaprav nikoli zelo trdni, zanesljivo pa je opaziti razpad takšnih prizadevanj najprej v literarni praksi že konec štiridesetih ali vsaj v začetku petdesetih let, navsezadnje veljajo prav leta 1950—1955 za splošen literarni prerod v vsej Jugoslaviji. Teoretska razglabljanja, polemike in spopadi o dilemah, o katerih je bil tu govor, so se resnično vlekli še nekaj let, zato ne gre danes odkrivati duhovno umetniške podobe tedanjega časa samo ali predvsem v kritiki in teoretskih zapisih. Nakazani proces v obeh literarnih revijah mladih, v *Mladinski reviji* in *Besedi*, ni izjemen, je pa simptomatičen primer nekaterih posebnosti, ki jih morda ne vidimo zmerom dovolj jasno. Kako bi si sicer mogli razložiti, da je *Beseda*, ki je bila, kot smo že omenili, nadaljevalka *Mladinske revije* in hkrati njena negacija, pripravila rodovitna tla obema naslednjima revijama obravnavanega desetletja, *Reviji 57* in *Perspektivam*, ki ju poznamo po njuni izrazito avantgardni usmerjenosti in radikalnih pogledih tudi na področju mišljenja in estetskih teorij? Morda največja značilnost v tem procesu: prva slovenska radikalna povojna avantgarda (umetniško še zmerom močnejša od vseh poznejših): Zajc, Strniša, Taufer v poeziji, v prozi in dramatikii Smole, Božič in drugi, je s svojimi uspešnimi začetki vezana prav na izkušnjo in možnosti *Besede*. Desetletje 1950—1960 je prehodilo sicer težko, toda izjemno razgibano pot od socrealizma ali njegove neposredne bližine do bolj ali manj radikalnih avantgard in uravnotežene ustalitve »zmernih« smeri nekako razvojno, evolucijsko, kljub konfliktnosti odnosov, ki so bili permanentni (in je takšna pot še danes), torej brez spektakularnih lomov, zarez, ki bi jih bilo mogoče povsem zanesljivo določiti z datumi, imeni, deli. Notranja konfrontacija, polemike, medsebojna zanikanja so namreč naša normalna praksa. Velik uspeh v tem razvoju je v tem, da vse to poteka vse bolj samo znotraj literature, politično vmešavanje je vse redkejše in v vsakem pogledu anahronistično. Umetniška toleranca ob hkratni ostrini in tudi pristranosti kritike ima svoje korenine in je uspešno prestala svojo preizkušnjo prav v desetletju 1950—1960, zato je to obdobje še zmerom zanimivo in vredno naše ponovne pozornosti.

Ljubljana, september 1982